

Список використаних джерел

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2005. – 390 с. // Bauman Z. Individualizirovannoe obschestvo / Z. Bauman; per. s angl. pod red. V. L. Inozemtseva. – М.: Logos, 2005. – 390 s.
2. Baldwin D. The Concept of Security [Electronic resource] / D. Baldwin // Review of International Studies. – 1997. – Vol.23. – Access mode: [http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20\(1997\)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf](http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20(1997)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf)
3. Bigo D. The Mobius Ribbon of Internal and External Security(ies) [Electronic resource] / Bigo D. – Access mode: http://www.academia.edu/3102803/The_M%20C3%B6bius_ribbon_of_internal_and_external_security_ies
4. Burton J. Conflict Resolution: Its Language and Processes / Burton J. – Lanham, Md. & London, 1996. – 104 p.
5. Buzan B. People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era / B. Buzan. – Bolder: Lynne Rienner Publishers, Inc., 1991.
6. Buzan B. Security: A new framework for analysis / B. Buzan, O. Weaver, J. de Wilder. – London: Lynne Publisher Publishers, 1998. – 239 p.
7. Dowding K. M. The Meaning and Use of «Political Stability» / K. M. Dowding, R. Kimber // European Journal of Political Research. – 1983. – Vol.11. – P.229–243.
8. Mitzen J. Ontological security in world politics, and Implications for the Study of European Security [Electronic resource] / Mitzen J. // Prepared for the CIDEL Workshop, Oslo, October 22–23, 2004. – Access mode: <http://www.sv.uio.no/arena/english/research/projects/cidel/old/WorkshopOsloSecurity/Mitzen.pdf>
9. Mitzen J. Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma / J. Mitzen // European Journal of International Relations. – 2006. – Vol.12 (3). – P.341–370.
10. Wæver O. Identity, Migration, and the New Security Agenda in Europe / O. Wæver, B. Buzan, M. Kelstrup, P. Lemaitre. – L.: Pinter, 1993. – 221 p.

Uhryn L. Y., PhD in Political Science, assistant professor, doctoral student of the Department of Theory and History of Political Science at Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv), uhryn_l@ukr.net

Identity and security: correlation issues in the context of social constructivism

The theoretical aspects of interaction between the collective identity and security of society and state are analysed. On the basis of methodological principles of social constructivism, in particular the securitization theory, it's found out that the identity is not only a safety factor, but also a special target of its threats. The security is interpreted as a social process within which the identity is represented as an existential problem and is considered as a threat. The main aspects of the relationship between security and identity are defined. The identity mediates the formation and perception of threats images and the image of Alien, accordingly. The identity is a marker of mental representations of the territorial boundaries of the community through a set of discourses, symbols and images that represent the Own. The identity mediates the formation of ideas about the implementation tools of security policies and their value for society in general, etc.

Keywords: collective identity, security, threats, risks, social constructivism, Copenhagen School, securitization.

Угрин Л. Я., кандидат политических наук, доцент, докторант кафедры теории и истории политической науки, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), uhryn_l@ukr.net

Идентичность и безопасность: проблемы соотношения в контексте социального конструктивизма

Проанализированы теоретические аспекты взаимодействия коллективной идентичности и безопасности общества и государства. На основе методологических принципов социального конструктивизма, в частности теории секьюритизации, установлено, что идентичность является не только фактором безопасности, но и отдельным объектом ее угроз. Безопасность интерпретируется как социальный процесс, в рамках которого идентичность представляется экзистенциальной проблемой и рассматривается как угроза. Определены основные аспекты взаимосвязи безопасности и идентичности: идентичность опосредует формирование и восприятие образов опасностей и соответственно образов Чужого; идентичность – ментальный маркер представлений о территориальных границах сообщества через совокупность дискурсов, символов и образов, представляющих свое; идентичность опосредует формирование представлений об инструментах реализации стратегий безопасности и их цену для общества и др.

Ключевые слова: коллективная идентичность, безопасность, угрозы, риски, социальный конструктивизм, Копенгагенская школа, секьюритизация.

* * *

УДК 321.01:316.32

Хилько М. І., доктор філософських наук, професор кафедри політології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), Khylyko.m@gmail.com

ПРІОРИТЕТ СТАЛОГО ЕКОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ

Аналізуються базові документи по сталому екобезпечному розвитку, прийняті міжнародною спільною як пріоритетні для негайного практичного запровадження.

Ключові слова: сталий екологічний розвиток, екологічна криза, екологічні пріоритети, навколишнє середовище, клімат, біорозмаїття.

Концепт сталого розвитку набув пріоритетності після напрацювання комісією Брундтланд основних його критеріїв, які й склали канву для прийняття 5 рамкових документів на Міжнародній конференції в Ріо-де-Жанейро–1992 р. по проблемам сталого екологічного розвитку (КНСР–2) [1].

Безперечно, найбільшим досягненням Конференції був сам процес визнання того факту, що проблеми навколишнього середовища і розвитку вже більше не можуть розглядатися окремо і що *проблема стійкого екологічного розвитку є однією з найважливіших*. КНСР–2 переконливо продемонструвала органічний взаємозв'язок проблем злиднів і слабого рівня розвитку з екологічними проблемами, як і з умовами (рівнем) життя Півночі (порівняно з Півднем). Споживання енергії і клімат, торгівля тропічною деревиною, проблеми злиднів, посилення тиску зростання населення і опустелювання – всі ці аспекти глобальної і регіональної екології привернули увагу в таких масштабах, які раніше були недосяжними. Важливе значення мало проведення в Ріо паралельного КНСР–2 «Глобального форуму» при підтримці великої кількості неурядових організацій (близько 9000 організацій, 29 тис. учасників і 450 тис. відвідувачів, приблизно 1000 засідань і заходів різного типу).

Природно, що високий рівень прийняття рішень і величезні масштаби КНСР–2 визначають необхідність аналізу реально досягнутих результатів на шляху забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку в глобальних масштабах. Це насамперед стосується обґрунтування і визначення основних пріоритетів глобального соціально-економічного розвитку.

У цьому зв'язку серйозне здивування викликає позиція Н. Десаї (можливо, сказане відображає концепцію керівництва КНСР–2), яка полягає в тому, що «Конференція не могла обмежитися, як цього хотілось би декому, кількома так званими «високопріоритетними» аспектами на шкоду іншим» [2, с. 1]. Певно, що це судження має явний наліт риторики, адже неможливо конструктивно обговорювати широку міждисциплінарну проблематику навколишнього середовища і розвитку, не виділивши головного, тобто не обґрунтувавши пріоритети.

Проілюструємо цю тезу стислим аналізом основних документів Конференції. У «Декларації Ріо про навколишнє середовище і розвиток» сформульовано дві вихідні тези:

1. «Усі держави і всі люди будуть співробітничати у здійсненні дуже важливого завдання усунення злидненості як необхідної вимоги розвитку для того, щоб зменшити нерівність у стандартах життя і краще задовольняти вимоги більшості людей у світі».

2. «Для досягнення стійкого розвитку і вищої якості життя для всіх людей, державам слід послабити і виключити екологічно неприйнятні виробництва й споживання і підтримувати необхідну демографічну політику».

Дуже важливо, як зазначив Н. Десаї, що цей документ ставить людину в центр проблеми, проголошує її право на розвиток, містить чітке визначення принципу «відповідальний за забруднення – платить», підкреслює роль заходів, що упереджують екологічні небезпеки, визначає принципи спільної (що поділяється всіма), але диференційованої відповідальності [2, с. 1, 18].

Ряд тез стосується проблем правоохоронного законодавства і міжнародної торгівлі. Проте все це, як і документ у цілому (що підкреслює і його назва) сформульовано в надто декларативній формі. Спочатку малось на увазі підготувати інший, більш конструктивний основоположний документ – «Хартія Землі». Це виявилось, проте, неможливим, оскільки не вдалося виробити і погодити конкретні пріоритети. Проте публікації В. Горшкова, К. Кондратьєва, М. Кисельова, В. Крисаченка, К. Лосева та ін. свідчать, що в проблемі пріоритетів немає великих загадок. Можливо, так сталося тому, що до підготовки основних документів не були залучені найбільш кваліфіковані спеціалісти і експерти, які зробили найбільший внесок у концептуальну підготовку КНСР-2.

Дещо схематизуючи ситуацію, доцільно виділити два ключові аспекти:

1) визначення оптимального рівня споживання ресурсів біосфери, що забезпечив би екологічне благополуччя (а зараз – неблагополуччя) планети. З цим пов'язана необхідність поставити в центр природознавчої проблематики динаміку біосфери, враховуючи, ту обставину, що впливи на біосферу є антропогенними, і тому первинними, мають бути соціально-економічні аспекти проблематики. І це слід підкреслити принципово. Що стосується розуміння закономірностей динаміки біосфери, то тут важко уникнути фрагментарності і приблизності. Недосконалість знань про біосферу визначає грубу наближеність оцінок порогу допустимого впливу на неї з точки зору споживання її ресурсів (зрозуміло, що встановлення такого порогу має виключно важливе значення);

2) аналіз співвідношення між рівнем споживання ресурсів біосфери і зростанням населення. Згадка в «Декларації» про необхідність адекватної демографічної політики винятково актуальна. Проте вона потребує наповнення більш конкретним змістом, що вже, до певної міри, зроблено в багатьох наукових публікаціях.

Мабуть, саме цей аспект проблематики стійкого розвитку і навколишнього середовища найяскравіше характеризує значення пріоритетів, якщо (як того справедливо вимагає «Декларація») потреби усіх людей на Землі стосовно рівня життя мають бути (у кінцевому підсумку) задоволені рівною мірою, то виникає питання, чи можливо це в принципі. На це запитання дається аргументована негативна відповідь [3, с. 7–16], що ґрунтується на оцінках, згідно з якими поріг допустимого впливу на біосферу було пройдено людством ще в минулому столітті. Зрозуміло, цей висновок вимагає подальших підтверджень і може бути, власне кажучи, заперечений, але поки що публікацій таких не було і це

означає необхідність рахуватися з існуванням подібного висновку. Для концепції «Декларації» (і з точки зору пріоритетів) він має принципово важливе значення.

Якщо правильно усвідомити становище, яке існує, то стає зрозумілим, що в сучасному світі нагромаджуються суперечності між процвітаючою Північчю і, в основному, відсталіми і напівголодуючим Півднем, які за цих умов розв'язати неможливо. Відсутність реальних перспектив вирішення демографічної проблеми сприяє необхідності аналізу можливих шляхів зміни стилю життя і соціальних пріоритетів, подолання пануючого стереотипу суспільства споживання. Повна відсутність оцінок у «Декларації» викликає, звичайно, розчарування.

Наступний документ «Порядок денний – 21» має бути планом практичних заходів щодо забезпечення екологічно гармонійного і стійкого соціально-економічного розвитку. Він включає понад 100 програм, які охоплюють значний діапазон проблем – від подолання злиденності до посилення ролі суспільства у вирішенні проблем охорони природи. Проте, такі важливі аспекти, як демографічні, структура споживання, борг третього світу, воєнні витрати, експорт отруйних відходів, обезліснення – або зовсім випали, або репрезентовані не належним чином.

Правда, «Порядок денний – 21» включає важливий розділ стосовно фінансів, який передбачає, що розвинуті країни вирішать до 2000 р. (або в можливо найкоротший строк після цього) поставлене ООН завдання: виділити 0,7% валового національного продукту (ВНП) для екологічно орієнтованої допомоги країнам, що розвиваються. Зокрема, Європейське співтовариство (ЄС) має збільшити розміри такої допомоги на 4 млрд доларів. Якщо узагальнити гранично стислі коментарі про «Порядок денний – 21», то доведеться констатувати, що в цьому документі проігнороване найголовніше, а його необов'язковість для держав відображає високу ступінь декларативності [4, с. 18–21].

«Рамкова конвенція (РК) з проблеми змін клімату», яка формулює певні зобов'язання 154 держав, що її підписали (окремий виняток становить Малайзія, представники якої визнали РК безглуздою, оскільки в ній не зафіксовані конкретні зобов'язання країн по скороченню викидів парникових газів), є результатом вжитих заходів.

На жаль, остаточна версія РК, схвалена КНСР-2, характеризується розпливчастістю і неконкретністю. Д. Беррін і О. Мейер справедливо зазначили, що основні пропозиції, які містяться в РК, не передбачають нічого, крім неконкретної заяви про небажаність надлишкових викидів парникових газів [5, р. 6–7]. Більш предметно це питання було поставлено в Кіото (Японія) у грудні 1997 р.

І тут важливо відзначити дві принципові обставини:

1. Екологічно благополучні землі визначаються здатністю біосфери до самовідновлення. Біосфера забезпечує компенсацію і регулювання властивостей навколишнього середовища в значній мірі завдяки існуючій у природі біорізноманітності. Це відображає тісний взаємозв'язок проблем клімату, біорізноманітності й динаміки лісів. Принцип єдності природи є основоположним й ігнорування його може направити людство тільки по хибному шляху.

2. За останнє століття спостерігається потепління глобального клімату в межах 0,5–0,6°C. Показник цього потепління узгоджується з прогнозами на основі моделей

клімату, але з іншого боку, він має ту саму величину, що і природна мінливість клімату. Таким чином, зафіксоване підвищення температури могло бути зумовлене головним чином природною мінливістю, або ця мінливість та інші антропогенні впливи могли скомпенсувати ще більше антропогенно зумовлене парникове потепління. В принципі, як вважає К. Кондратьєв, немає ніяких підстав для одностороннього захоплення стереотипом «парникового» потепління і постановки завдання щодо скорочення викидів парникових газів як центрального в проблемі запобігання небажаним наслідкам зміни глобального клімату [5, с. 102]. І тим не менш саме таку концепцію закладено в основу РК. У ній стверджується, що «відсутність повної наукової визначеності не повинно слугувати причиною для відстрочки прийняття мір у боротьбі із забрудненням» [4, с. 64].

Як і інші документи, «Конвенція з біорізноманітності» (КБ) є результатом тривалих зусиль щодо погодження суперечливих інтересів різних держав. Той факт, що в число 153 держав, які підписали КБ, не увійшли США відображає гостроту ситуації.

КБ закликала держави розробити національні плани, стратегії або програми, спрямовані на збереження і раціональне використання біорізноманітності; забезпечення інвентаризації і моніторингу компонентів біорізноманітності й процесів, що несприятливо впливають на неї, посилення заходів щодо збереження біорізноманітності в регіонах, які охороняються і не охороняються; інтенсифікацію відновлення порушених екосистем і видів які перебувають під загрозою; забезпечення надходження генетично модифікованих організмів; збереження ендемічних систем управління біологічними ресурсами і рівноправність населення; оцінку впливу на біорізноманітність реалізації різних проектів, програм і політики.

Ці положення звичайно дуже важливі й актуальні. Але оскільки в КБ чимало застережень на зразок «якщо можливо», «за взаємною згодою» тощо, то лишається неясним, наскільки Конвенція виявиться ефективною практично. Крім того в КБ є цілий ряд непереконливих положень. Зокрема, забезпечення прав на інтелектуальну власність і передачу технологій надто ускладнене. І саме тому деякі промислово розвинені країни висловили свою стурбованість, а США навіть відмовились підписати КБ на тій підставі, що права власності біотехнологічних компаній можуть бути порушені, а зростання їх виробництва затримане, в КБ недостатньо відображені рекомендації ЮНЕП по зменшенню боргу слабозрозвинутих країн, можливості неурядових організацій. І нарешті, в КБ не відображено той факт, що біорізноманітність – основа глобальної екологічної безпеки як чинник, що забезпечує сталість екосистем і біосфери в цілому. В цьому зв'язку серйозне занепокоєння викликає низький рівень досліджень біорізноманітності біосистем від молекул до біосфери з неодмінним врахуванням факту унікальності кожної форми життя на Землі [6, с. 166].

На конференції в Ріо було прийнято ще один важливий документ «Заява про принципи управління і стійкий розвиток усіх типів лісів». У цьому документі справедливо концентрується увага на тому, що проблеми і можливості в галузі сільського господарства повинні розглядатися в сукупності і збалансовано в межах загального контексту навколишнього середовища і розвитку. Виходячи з цього

«...необхідно визнати ключову роль, яку відіграють усі види лісів у справі підтримання екологічних процесів і балансу на місцевому, національному, регіональному і глобальному рівнях за допомогою, зокрема, охорони нестійких екосистем, водозбірних районів і прісноводних ресурсів, і як накопичувачів біорізноманітності й біологічних ресурсів, і джерел генетичного матеріалу для біотехнічної продукції, а також вуглецю» [7, р. 4].

КНСР-2 привернула увагу на життєво важливі екологічні проблем, а саме на необхідність:

– розширення дискусії з демографічних проблем з урахуванням економічних і політичних причин злиденності. Проблеми бідності, навколишнього середовища і зростання населення не можуть більше розглядатися окремо;

– врахування неминучості списання боргу країнам третього світу, який досяг 1,3 трил. доларів. Екологічна політика, стандарти виробництва і споживання промислово розвинутих країн серйозно обмежують можливості світу, що розвивається, досягти стійкого розвитку і покінчити із злиденністю;

– здійснення рекомендацій досягти до 2000 р. рівня екологічної допомоги країнам, що розвиваються, в розмірі 0,7% ВВП розвинутих країн [8, с. 22–27].

Безсумнівно, найголовніше і найважливіше в забезпеченні стійкого соціально-економічного розвитку полягає в необхідності адаптації до ресурсів біосфери. Проте, для досягнення бажаних успіхів потрібні зусилля всього світового співтовариства, домовленість з пріоритетів глобальної екології. Посилення впливу антропогенних навантажень на навколишнє середовище позначається фактично на всіх компонентах геосфери і біосфери, що породжує необхідність комплексних, міждисциплінарних досліджень безпрецедентної складності. За останні десятиліття це найяскравіше виявилось у здійсненні Програми міжнародного геофізичного року і наступного за ним Міжнародного року спокійного Сонця, а пізніше Всесвітньої служби погоди і Програми досліджень глобальних атмосферних процесів. Недавно почалось виконання широкомасштабної Програми з вивчення середньої атмосфери, Міжнародної програми вивчення літосфери, Всесвітньої кліматичної програми і т.д. Кожна з перелічених (і цілий ряд незгаданих) програм характеризується комплексним підходом до вивчення відповідних завдань.

Отже аналіз глобальної проблематики в цілому свідчить про гостру необхідність широкої координації зусиль людства, спрямованих на досягнення мети різних програм і обґрунтування єдиної «суперпрограми», яка охоплює ключові аспекти з міждисциплінарних досліджень фізичних, хімічних і біологічних процесів. Однією з таких вартих серйозної уваги є «Міжнародна геосферно-біосфера програма». Природно, що при розробках з міждисциплінарної проблеми надзвичайної складності особливого значення набуває з'ясування її пріоритетних аспектів. До них належить, зокрема, *проблема клімату та його змін*. Зупинимося на цьому пріоритетному напрямку Програми досліджень докладніше.

Клімат формується як результат взаємодії компонентів природної системи («атмосфера – гідросфера – літосфера – кріосфера – біосфера»), для якої є типовою наявність численних зворотних зв'язків. У наш час у природознавстві немає проблеми, яка б характеризувалася

більшою комплексністю, ніж глобально-екологічні дослідження, зокрема, аналіз необхідності врахування складних антропогенних впливів на біосферу.

Всезростаючу увагу, у зв'язку з проблемою клімату, привертає взаємодія геосфери і біосфери. Це виразно виявляється, зокрема, при розгляді питань про вплив антропогенно зумовленого зростання концентрації вуглецю на клімат, що породило в останні роки суперечливі висновки щодо пов'язаних з цим оцінок можливих змін клімату. Це було зумовлено відсутністю досить надійних моделей глобального колообігу вуглецю (до цього часу залишається не зовсім ясним внесок морської і континентальної біоти), так і недосконалістю теорії клімату (ніхто не заперечує важливості багатокілової спостережень, проте неясними поки лишаються фізичні механізми його зміни, роль космічних чинників та ін.).

Важливість проблеми клімату зумовлена і її виключним практичним значенням. Добре відома залежність господарської діяльності людини від кліматичних умов (особливо це стосується, звичайно, сільського господарства). Не так давно виявився новий аспект проблеми, пов'язаний з можливим впливом ядерної війни на клімат і біосферу. Одержані в цьому зв'язку оцінки свідчать про неминучість глобальної екологічної катастрофи, зумовленої, зокрема, сильним похолоданням клімату («ядерна зима»), яка має виникнути в результаті спаду надходження сонячної радіації до земної поверхні через сильне ослаблення димами, що утворюються від пожеж у лісах і містах після численних ядерних вибухів.

Зміна клімату визначається важливою роллю малих оптично активних компонентів атмосфери (включаючи озон) у формуванні парникового ефекту – енергетичної першопричини антропогенних впливів на клімат. Ілюстрацією важливості питання може бути виявлене останніми роками зростання вмісту озону в тропосфері. Дослідження показали, що внесок цього зростання в посилення парникового ефекту еквівалентний ефекту зростання вуглекислого газу. Відомо, що озон захищає біосферу від згубного впливу жорстокої ультрафіолетової сонячної радіації. Причина його зниження в атмосфері – викиди хлорфторвуглецевих сполук, вуглекислого газу, оксидів азоту і метану. Вплив цих компонентів суттєво взаємопов'язаний і тому оцінки для окремих (ізолюваних) компонентів не можна вважати коректними. Проте відсутність надійних відомостей про джерела згаданих даних не дозволяє одержати реалістичні прогнози їх трендів у майбутньому (особливо для метану). Вирішення проблеми озону, що є, як зазначалося, важливим компонентом атмосфери, потребує широкої програми лабораторних, польових і теоретичних досліджень взаємодіючих фізичних, хімічних і фотохімічних процесів у тропосфері й стратосфері, спостереження за змінами хімічного складу атмосфери (за великою кількістю компонентів) у глобальних масштабах [8, с. 33–36].

Одним з найважливіших завдань є вивчення фізичних і біологічних процесів, які відповідають за виділення і засвоєння різних компонентів біосферою і, з іншого боку, – реакції біосфери на змінюваність фізичних характеристик і хімічного складу атмосфери. Пріоритетним видається спостереження за атмосферними газами, вміст яких уже змінюється в результаті господарської діяльності людини.

Відомо, що Світовий океан відіграє важливу роль у пом'якшенні клімату на Землі завдяки своїй величезній

інерції, перенесенню тепла до полюсів і формуванню хмарного покриву. Провідна роль океану у формуванні глобального вологообігу і клімату визначає ключове значення проблеми взаємодії між атмосферою і океаном.

Фундаментальне кліматоутворююче значення мають сніговий і льодовий покриви і їх змінюваність. Високе альbedo снігу і льоду визначає сильну й інтерактивну залежність клімату від варіацій протяжності, а також властивостей снігового і льодового покривів. Морські льоди відіграють важливу роль як теплоізолюючий прошарок (це визначає великий вклад теплообміну через ополонки і розводдя у високих широтах), як теплоінерційний компонент, що трансформує річний температурний баланс шляхом зрушення екстремумів за рахунок виділення прихованого тепла замерзання восени і витрат тепла на таяння весною. Як чутливий компонент кліматичної системи льодовий покрив виявляється важливим індикатором змін клімату.

З'ясування впливу біогеохімічних процесів в океані на клімат і зворотного впливу змін клімату на океан потребує комплексу найскладніших досліджень і заходів, важливе місце серед яких належить розробці методів прогнозу впливу змін клімату, землекористування і рівня океану на функціонування і стійкість екосистем у глобальних масштабах з урахуванням пріоритетного значення взаємодій між умовами на суші, в океані, що змінюються, і можливими зворотними зв'язками впливів фізичних процесів у навколишньому середовищі.

Ще один безперечно пріоритетний компонент Міжнародної геосферно-біосферної програми – *проблема біологічної продуктивності на суші й в океані*. Умови біологічної продуктивності на суші визначаються ресурсами води, біогенних компонентів і світла, а для океану важливі, природно, два останні чинники. Звідси випливає, що для оцінки умов на суші важливо мати інформацію про глобальний просторово-часовий розподіл і інтенсивність опадів. Вирішальне значення як чинники біопродуктивності океану мають потоки біогенних компонентів, що виносяться у прибережні зони ріками і в результаті перемішування надходять, зрештою, в глибинні шари океану, а також перенесення речовин з суші до океану через атмосферу [6, с. 170].

З точки зору біогеохімічних коловоротів, океан функціонує як великий резервуар біогенних компонентів. Суттєвим чинником цього процесу є: обмін речовин між верхніми і глибинними шарами океану, між океаном і сушею, між океаном і атмосферою. У багатьох випадках швидкості такого обміну ще точно не визначені. Біопродуктивність океану, будучи малою в розрахунку на одиницю площі, в цілому становить значну частку продуктивності біосфери у зв'язку з великою площею океану, і тісно пов'язана з біохімічними коловоротами. Так, швидкість трансформації нітрату в органічних сполуках азоту залежить від продуктивності фітопланктону, яка у свою чергу визначається наявністю широкого діапазону компонентів.

Дослідження біохімічних процесів ускладнюються ненадійністю сучасних моделей клімату з точки зору описання глобального розподілу опадів і необхідністю врахування зростання антропогенних викидів малих газових компонентів, що призводить до зміни температурного режиму, впливає на вологообіг, викликає формування кислотних опадів, зміни концентрації токсичних газів,

родючості ґрунтів, вмісту поживних компонентів у ріках і шельфовій зоні.

Суттєвий вплив на біопродуктивність може справляти і зумовлена забрудненням атмосфери зміна інтенсивності ультрафіолетової сонячної радіації на рівні земної поверхні. Завдання полягає в тому, щоб з'ясувати природно зумовлену змінюваність біопродуктивності, проаналізувати антропогенний вплив на біосферу. Вирішення цього складного завдання вимагає розробок з ряду головних напрямків. Один з них – глобальний коловорот вологи. В цих межах уже здійснюється програма «Глобальний експеримент з вивчення колообігу енергії та води», що є складовою частиною Всесвітньої програми дослідження клімату [8, с. 38–44].

У контексті пріоритетів глобальних проблем екології варто згадати *програми «Глобальні зміни»*, розроблені у США і Франції, які можна розглядати як компоненти Всесвітньої програми досліджень клімату і Міжнародної геосферно-біосферної програми. Програма, що здійснюється в США під керівництвом Комітету науки про Землю і навколишнє середовище, передбачає:

– створення інтегрованої, всеохоплюючої і довгострокової програми документування динаміки земної системи у глобальних масштабах;

– здійснення програми цілеспрямованих (проблемно зорієнтованих) досліджень для поглиблення розуміння фізичних, геологічних, хімічних, біологічних і соціальних процесів, які зумовлюють динаміку земної системи, включаючи тренди у глобальних і регіональних масштабах;

– розробку концептуальних і прогностичних моделей Земної системи [6, с. 170–171].

Важливою рисою програми є адекватно збалансоване поєднання звичайних і супутникових засобів спостереження з теоретичними дослідженнями фізичних, хімічних, біологічних і геологічних процесів. З урахуванням рекомендацій міжурядової групи експертів з проблеми зміни клімату визначено чотири ключові напрямки міжdisciplinary досліджень:

1) числове моделювання і прогноз клімату (аналіз джерел і витоків парникових газів; динаміка хмарного покриву і радіаційного балансу; взаємодія між океаном і атмосферою; взаємодія процесів суші й водних ресурсів; динаміка полярних льодів; динаміка екосистем, які зазнають впливу клімату);

2) глобальні коловороти води й енергії (опаді; випарування; вологість ґрунту; динаміка снігового і льодового покриву; динаміка хмарного покриву; енерго- і масообмін між екосистемами суші й атмосфери, океаном і атмосферою);

3) глобальний коловорот вуглецю (якісні оцінки природних і антропогенних джерел і стоків основних сполук вуглецю на суші й океані);

4) екосистеми і динаміка популяцій (видовий склад екосистем; характер топографічного розміщення; продуктивність екосистем).

Принциповою прогалиною в програмі є досить розпливчате згадування демографічної ситуації і майже цілковита відсутність уваги до проблем водних ресурсів і опустелювання.

Значний інтерес, становить також програма, що розробляється *французьким центром наукових досліджень* з вивчення навколишнього середовища, здійснення якої по-

чалася в 1991 р. [8, с. 27–31]. Вона включає такі основні напрямки:

1) право і економіка (в частині, що стосується навколишнього середовища);

2) проблеми навколишнього середовища в їх історичному розвитку;

3) аналіз найважливіших природних систем та їх еволюція (гідрологія суші, прибережне навколишнє середовище, урбанізація і т.п.);

4) розуміння головних механізмів і проявів антропогенних впливів на навколишнє середовище (реакція популяцій і екосистем на впливи, біологічні вторгнення і т.п.);

5) ключові аспекти глобальних змін (атмосферний компонент глобальних біогеохімічних коловоротів, зумовлених глобальними змінами динаміки екосистем).

Ці та інші розробки мають бути орієнтовані передусім на вирішення завдання екології людини, оскільки проблема здоров'я людей є центральною.

Певно, що одне з найважливіших завдань людства – обґрунтування пріоритетів конкретних розробок. Що стосується екосистемних досліджень, то на особливу увагу заслуговують: ліси в тропіках і помірних широтах; степ і саванна; гідрологічні системи суші (ріки і озера); моря й океани; урбанізовані системи; агроекосистеми; «стресові» екосистеми (пустелі, Арктика і Антарктика; високогір'я і т. ін.); синтетичні екосистеми (наприклад, в умовах орбітальних станцій).

Національна програма США з вивчення навколишнього середовища підкреслює винятково важливе значення «морського виміру» екологічної проблематики і необхідність інтенсифікації зусиль у цьому напрямку. Особливо актуальним є аналіз сумісності демографічного і економічного зростання в умовах прогресуючого навантаження на навколишнє середовище.

Підсумовуючи, слід сказати, що неадекватність «програминого забезпечення» глобальної екологічної проблематики, недостатність зусиль окремих країн і міжнародних організацій викликають потребу обговорення проблеми глобальних змін (передусім під кутом зору забезпечення сприятливих умов життя на Землі не тільки в найближчому, а й у більш віддаленому майбутньому) на рівні наради, скликаній Генеральним секретарем ООН. Така нарада могла б, визначивши пріоритети, стимулювати розробку і здійснення (на міжнародній основі) адекватної програми, спрямованої на вивчення і вирішення проблеми глобальних змін.

Отже, попри значні досягнення доводиться констатувати, що не вдалося досягти необхідного прогресу у вирішенні обговорюваних завдань. Це стосується і Другої всесвітньої конференції з клімату, яка прийняла рішення про підготовку Рамкової конвенції з проблеми змін клімату, Другої конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку. Так, наприклад, в частині, що стосується клімату, знов узяти гору стереотипи глобального потепління, зумовленого зростанням концентрації парникових газів, і вимоги про скорочення викидів вуглекислого газу, замість обґрунтованого Міжурядовою групою експертів з проблеми змін клімату зваженого врахування різноманітних чинників, які визначають зміни глобального клімату. Все це свідчить про гальмівну необхідність подальших дискусій [6, с. 171].

Взагалі, одним із слабких місць моделювання і тим більше прогнозу глобальної екодинаміки є неадекватність

системи екологічного моніторингу для отримання достатньо повних даних спостережень. У цьому плані заслуговує на серйозну увагу перспективний напрямок розробок, що впливає з аналізу пріоритетів глобальної й регіональної екології, здійснюваний у США в рамках програми «Місія до планети Земля», спостережним компонентом якої є «Система спостережень Землі». Йдеться про супутникові системи спостережень.

У контексті глобальних екологічних проблем важливе місце посідає європейський континент з його найбільш давньою історією розвитку промислового виробництва і, відповідно – значною трансформацією навколишнього середовища, яке виявляється в глобальних масштабах і, з іншого боку, відчуває на собі вплив інших регіонів земної кулі. Остання обставина означає, що проблеми європейської екології повинні розглядатися як невід’ємна (і інтерактивна) частина проблем глобальної екології. Цей висновок стає ще очевиднішим, якщо взяти до уваги глобальний взаємозв’язок соціально-економічного розвитку. Проте є і специфічні для Європи регіональні екологічні проблеми, до яких належать, наприклад, транскордонні перенесення забруднень, кислотні опади, а також закислення водою і ґрунтів, деградація лісів, викиди токсичних речовин та ін.

Зважаючи на зростаючу актуальність екологічних проблем європейського континенту в Міжнародному інституті прикладного системного аналізу (МІПСА) в 1985 р. було розпочато розробку проекту «*Майбутнє навколишнього середовища в Європі*», головною метою якого є обґрунтування довгострокової стратегії управління європейським навколишнім середовищем (на період до 2030 р.).

Важливо зазначити, що поняття «навколишнє середовище» включає в цьому контексті не лише повітря, воду, ґрунти, ліси і т. ін., а й якість життя в загальному розумінні, в основу якого покладена концепція стійкого розвитку.

Передбачається, що обґрунтування довгострокової стратегії управління навколишнім середовищем можливе, незважаючи на серйозні невизначеності прогнозів її еволюції в майбутньому. Через ненадійність прогнозів ставиться завдання управління сучасним навколишнім середовищем таким чином, щоб технологічний і соціально-економічний розвиток у майбутньому не породжував несподіваних («шокових») ситуацій для суспільства, а, навпаки (бодай, у деяких випадках) привів до позитивних наслідків. До найбільш конкретних цілей обговорюваного проекту відносяться:

1) описання й аналіз великомасштабних трансформацій навколишнього середовища, які можуть бути пов’язані з перспективами соціально-економічного розвитку Європи в наступні десятиліття. При цьому необхідним є врахування альтернативних сценаріїв розвитку, які передбачають можливість несподіваних змін (наприклад, в галузі технологій);

2) оцінка ефективності різних технологічних і організаційних заходів з метою вирішення завдань довготривалого управління на основі врахування великомасштабної взаємодії соціально-економічного розвитку і динаміки природного середовища;

3) обґрунтування пріоритетів, які забезпечують найефективніше досягнення головних цілей проекту [8, с. 125].

Концепція сталого розвитку знову стала центром уваги політиків світу на новому самміті під егідою ООН, який відбувся восени 2002 року – на цей раз у Йоганнесбурзі (ПАР). Продовжуючи традиції саммітів, що відбулися за тридцять і десять років до того, відповідно, у Стокгольмі та Ріо-де-Жанейро, учасники Йоганнесбурзької конференції обговорили наявні проблеми навколишнього середовища та можливі шляхи відповідей на ці проблеми. Були прийняті нові нормативні документи, зокрема «Йоганнесбурзька декларація по сталому розвитку» (04.09.2002) та «Йоганнесбурзький план впровадження» (05.09.2002) [6, с. 118–120].

Згідно зазначеним документам кожна країна виробляє свою стратегію сталого розвитку. Згідно з Указом Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» для України вони викладені наступним чином:

– формування і впровадження екологічно збалансованої системи природокористування, зміни нераціональних моделей виробництва і споживання, еколого-інноваційної модернізації економіки України;

– поліпшення екологічного стану річок, зокрема басейну Дніпра, та якості питної води;

– стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в містах та промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

– охорона і сталий розвиток Карпат;

– запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів, поліпшення їх екологічного стану;

– збереження біотичного та ландшафтного різноманіття, розвиток природно-заповідної справи;

– розширення і зміцнення мінерально-сировинного потенціалу держави, комплексного використання природних ресурсів;

– удосконалення системи задоволення потреб економіки, науки, освіти та оборони країни у геопросторовій інформації та картографічній продукції;

– реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки країни, розширення участі України у міжнародному співробітництві;

– формування інформаційного простору щодо питань збереження довкілля, екополітики та сталого розвитку, сприяння впровадженню системи безперервної екологічної освіти, активне залучення громадськості до вирішення екологічних проблем [9, с. 12].

Безумовно, це дуже важливі питання. І кожне з них може бути пріоритетним. Проте поки що вони – не більше, як побажання чи завдання. Пріоритетними вони стануть тільки тоді, коли під них буде розроблено комплексну програму. Зрозуміло також, що за всієї важливості цих питань, дефіцит бюджету не дасть змоги вирішувати їх одночасно. Тому необхідно встановити черговість їх вирішення.

Але цього недостатньо. Треба йти далі – конкретизувати їх, наповнити відповідним змістом, окреслити етапно, забезпечити науковими, матеріальними і фінансовими ресурсами. Зокрема, хоч у сфері охорони природи задіяні великі сили і заходи, її концептуальні основи залишаються не досить чіткими. І коли вважають, що для проведення політики екологічного безпечного розвитку потрібна лише добра воля громадян і органів влади, то це – лише умова. Умова необхідна, але недостатня. Наряду з

нею потрібні спеціальні знання, які дозволяють орієнтуватися у всій різноманітності природоохоронних проблем, знаходити оптимальні рішення.

Список використаних джерел

1. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
2. Desai N. The outcome of Rio // Network'92. – 1992. – №18. – P.19.
3. Горшков В. Г., Кондратьев К. Я. Принципы Ле Шаталье в приложении к биосфере // Экология. – 1990. – №1. – С.7–16.
4. Программа действий: Повестка дня на 21 век и другие документы конференции в Рио-де-Жанейро в популярном изложении. – Женева: Центр «За наше общее будущее», 1993. – 70 с.
5. Berreen J., Meyer A. A package marked «Return to sender». Some problems with the Climate Convention // Network'92. – 1992. – №18. – P.6–7.
6. Хилько М. И. Экологична політика. – К.: Абрис, 1999. – 363 с.
7. The spirit of Rio: Earth Summit 1992 // Brundtland Bull. – Issue 16. – 1992. – P.3.
8. Марчук Г. И., Кондратьев К. Я. Приоритеты глобальной экологии. – М.: Наука, 1992. – 263 с.
9. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

References

1. Nashe obshhee budushhee: Doklad Mezhdunarodnoj komissii po okruzhajushhej srede i razvitiju (MKOSR). – M.: Progress, 1989. – 376 s.
2. Desai N. The outcome of Rio // Network'92. – 1992. – №18. – P.19.
3. Gopshkov V. G., Kondrat'ev K. Ja. Ppincipy Le Shatal'e v prilozhenii k biosfere // Jekologija. – 1990. – №1. – S.7–16.
4. Programma dejstvij: Povestka dnja na 21 vek i drugie dokumenty konferencii v Rio-de-Zhanejro v populjarnom izlozhenii. – Zheneva: Centr «Za nashe obshhee budushhee», 1993. – 70 s.
5. Berreen J., Meyer A. A package marked «Return to sender». Some problems with the Climate Convention // Network'92. – 1992. – №18. – P.6–7.
6. Hyl'ko M. I. Ekologichna polityka. – K.: Abrys, 1999. – 363 s.
7. The spirit of Rio: Earth Summit 1992 // Brundtland Bull. – Issue 16. – 1992. – P.3–
8. Marchuk G. I., Kondrat'ev K. Ja. Prioritety global'noj jekologii. – M.: Nauka, 1992. – 263 s.
9. Ukaz Prezydenta Ukrai'ny «Pro Strategiju stalogo rozvytku «Ukrai'na – 2020» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

Khylko M. I., *Doctor of Philosophy, Professor, Department of Political Science Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kiev), Khylko.m@gmail.com*

Ecosafety sustainable development priority

Analyzes the basic documents on sustainable development of environmental safety. Adopted by the international community as a priority for immediate practical implementation.

Keywords: *environmental sustainability, the environmental crisis, ecological priority, the environment, climate, biodiversity.*

Хилько Н. И., *доктор философских наук, профессор кафедры политологии, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), Khylko.m@gmail.com*

Приоритет устойчивого экобезопасного развития

Анализируются базовые документы по устойчивому экобезопасному развитию, принятым международным сообществом в качестве приоритетных для немедленного практического внедрения.

Ключевые слова: *устойчивое экологическое развитие, экологический кризис, экологические приоритеты, окружающая среда, климат, биоразнообразие.*

* * *

УДК 94(100):327

Циватий В. Г.,
ректор Дипломатичної академії України при МЗС
України, кандидат історичних наук, доцент кафедри
дипломатичної та консульської служби, Заслужений
працівник освіти України (Україна, Київ),
tsivatyy@i.com.ua / tsivatyy@gmail.com

Новітні тенденції в теорії та практиці європейської зовнішньої політики і дипломатії доби раннього нового часу: історико–інституціональний аспект

За підсумками компаративного аналізу зовнішньої політики і дипломатії європейських держав раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) подано модель європейської дипломатії досліджуваного періоду. Особлива увага приділяється інституціональному розвитку суспільно–політичної думки та інституційно–дипломатичної практики в Західній і Центральній Європі. Визначено напрями розвитку теорії та практики зовнішньої політики і дипломатії в Європі раннього Нового часу (XVI–XVIII століть), особливості їх формування і становлення у провідних державах Європи.

У статті проаналізовано Віденський конгрес (1814–1815 рр.) як визначну історичну подію для політико–дипломатичного та інституційного розвитку Європи. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу європейських держав на конгресі. Підсумки Віденського конгресу слугували важливим стимулом для подальшого соціально–економічного, безпекового, політичного та дипломатичного європейського розвитку. Практичні здобутки Віденського конгресу і досвід, набутий європейською дипломатією кінця XVIII – початку XIX століття, визначили майбутній інституціональний розвиток світової дипломатії та міжнародного права, не втративши своєї актуальності й для сьогодення.

Ключові слова: *зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, політико–дипломатична система, Віденська система міжнародних відносин, Віденський конгрес (1814–1815 рр.), ранній Новий час (XVI–XVIII ст.), Європа.*

Теорія і практика дипломатії, зовнішньої політики й міжнародних відносин на сьогодні знову стає об'єктом прискіпливої уваги сучасних науковців, що можливо пояснити одним беззаперечним фактом – кардинальними змінами, що відбуваються щоденно в сучасній системі міжнародних відносин глобалізованого світу. У такі критичні моменти відповіді, як правило, на нашу думку, варто й необхідно шукати перш за все, в історичному досвіді.

Так, одне з центральних місць у політико–дипломатичній теорії й практиці доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) посідали проблеми розуміння сутності, функцій, методів реалізації влади та їх інституціонального розвитку. З цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно–правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань і практичної діяльності влади, концептів «зовнішня політика» і «дипломатія», моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію, політико–дипломатичних систем, технік переговорного процесу тощо. Інституціоналізація – це перетворення будь–якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівней влади і іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій, політико–дипломатичні системи тощо).

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної